

19.YÜZYIL BATI SEYAHATNAMELERİNDE ORTADOĞU VE İSTANBUL İMGESİ:
FRANÇOİS RENÉ DE CHATEAUBRIAND ÖRNEĞİ*
Istanbul and Middle East Image in Western Itineraries of 19 th Century: François René
de Chateaubriand Case

Dr.Türkan GÖZÜTOK**

Öz

Bir gezi edebiyatı türü olan seyahatnameler kısaca “gezi hatıraları”dır. Doğu’ya yapılan yolculuklar özellikle oryantalizm çerçevesinde giderek siyasi bir anlam kazanmıştır. 19.yüzyıl Fransız yazarı François René de Chateaubriand da (1768-1848) *Paris-Kudüs Yolculuğu (L’itinéraire De Paris A Jérusalem)* adlı eserinde, 1806-1807 tarihinde Doğu’ya yaptığı yolculuğa dair hatıralarını anlatır. Yazar, bu eserinde Osmanlı Türk’üne (Müslüman) ve genel olarak Ortadoğu’ya Ortaçağ Katolik şovenizmiyle yaklaşır. Lâtin kültürü arayışındadır ve Türkleri bu kültürü yok etmekle suçlar. Chateaubriand’ın bu eserini gittiği her yerde Hz. İsa’yı gördüğünü söyleyen ve insanlığın ancak Hıristiyanlıkla kurtulacağına inanan koyu Katolik bir yazarın oryantalist bir ürünü olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar Sözcükler

Batı Seyahatnameleri, Oryantalizm, Ortadoğu ve İstanbul İmgesi, Chateaubriand Örneği.

Giriş

Seyahatnameler, kısaca, “gezi hatıraları”dır. Bu “gezi hatıraları”, gerçek ya da hayali bir yolculuğa dayanır. Bir gezginin gidip gördüğü değişik yerlerin coğrafî, tarihî ve sosyal durumuna dair bilgi ve gözlemleri içerir. Bu bilgiler öznelidir. Gezgin, bir bakıma, okuyucuya, gezip gördüğü yerlerle ilgili kendi mesajını vermek ister. Gezginin yolculuğundan ve kendisinden söz ettiği bu gezi notları, yalın ve samimi bir üslupla verilir. Bu yolculukların tarih içinde giderek genelleşmesi ve belli bir biçime dönüşmesi, edebiyatta da bir türün doğmasına yol açmıştır. Seyahatnameler, bu yönüyle bir gezi edebiyatı türü içinde değerlendirilmektedir.

Abstract

The itineraries-a kind of a travel literature is a “travel recollections”. In the frames of Orientalism, the travels to the East penetrates into the history and took a political meaning all the more. 19th century French writer François Rene Chateaubriand (1768-1848) who wrote Paris-Jerusalem Travel *L’itinéraire De Paris A Jérusalem* is one of them. He writes in it;his travel recollections he did to the East between the years (1806-1807).The writer in his work approaches to the Otoman-Turkish(Muslim) just as a Medieval Catholic Chauvinism. Chateaubriand has an understanding of Latin Culture and accused the Turks of abolishing that culture. We should evaluate Chateaubriand’s work as an orientalist product of a very strong Catholic writer.

Keywords

Western of Itineraries, Orientalism, The Image of the Middle East and İstanbul, Chateaubriand Case.

* Bu makale, Beykent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Fatih Belediyesi’nin 06-07 Mayıs 2010 tarihlerinde İstanbul’da düzenlediği “I. Uluslararası Dünya Edebiyatında İstanbul” adlı sempozyumda sunulan bildiri metninin genişletilmiş biçimidir.

** Karabük Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Oryantalizm ve seyahatnameler çerçevesinde 19. yüzyıldan itibaren giderek siyasî bir anlam kazanan “Doğu” ise, en geniş anlamıyla, “öteki”nin yaşadığı, bolluk ve bereket ülkesidir. Hz. İsa’nın doğduğu, Hıristiyanlığın yayıldığı ve Hz. İsa’nın Romalılarca çarmıha gerildiği “kutsal toprak”tır. “Doğu’ya gitmek Batılılar için kendi kaynaklarına dönüş olarak görülmüştür. Doğu’ya gidebilmek bir ayrıcalıktır, herkesin eline geçmeyecek bir mutluluk, bir ömre damgasını vuran deneyimdir. Doğu’ya giden her gezgin eli biraz kalem tutuyorsa bu yolculuğunu ölümsüzleştirmek ve evde kalanlarla paylaşmak istemiştir.”¹

Batı’da, Doğu’ya yapılan yolculukları anlatan seyahatnameler, özellikle 15. ve 16. yüzyıldan sonra artış gösterir. İstanbul’un fethinden sonra Doğu’nun belli oranda istikrara kavuşması gereklidir. Üstelik de Anadolu ve Ortadoğu’da Haçlıların yaptığı yıkım çok yenidir ve Batılılar, yerli halk tarafından iyi karşılanmamaktadır. Bu tarihlerde Doğu’ya gelen gezginler daha çok “efendileri” tarafından Osmanlı’yı incelemek üzere gönderilmiş soylular ya da kentsoylulardır. Fakat 18. yüzyıldan sonra Batı’da Aydınlanma Çağı düşünürlerinin etkisiyle daha eleştirel ve siyasî seyahatnameler yazılmaya başlanır.²

19. yüzyıl Fransız yazarı, politikacı ve diplomat olan François René de Chateaubriand da (1768-1848) siyasî ve eleştirel içerikte seyahatname yazan Batılı yazarlardan birisidir. Chateaubriand 1806-1807 yılları arasında, Paris’ten Kudüs’e, Mora, Yunanistan, Ege Adaları, İzmir, İstanbul ve son olarak Doğu’yu (Jérusalem) kapsayan uzun bir seyahate çıkar. 13 Temmuz 1806’da Paris’ten başlayan yolculuk, yazarın 3 Mayıs 1807’de Fransa’ya dönüşüyle son bulmuştur. Amacı, Hacı olmak ve Roma İmparatorluğu zamanındaki ilk Hıristiyanlara yapılan zulümleri anlatacağı *Les Martyrs-Şehitler* adlı destansı bir eser için bilgi toplamaktır. Chateaubriand, yaptığı bu Doğu seyahatine dair gözlem ve izlenimlerini *L’itinéraire De Paris A Jérusalem-Paris-Kudüs Yolculuğu* adlı eserinde toplar. Bu eser, 1947 yılında Oğuz Peltek tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ve Fransızca aslında tek cilt olan eser üç cilt hâlinde ve yedi bölüm olarak yayımlanmıştır.

Eserin birinci bölümü, “Yunanistan Yolculuğu” adını taşır. Yazar, 13 Temmuz 1806’da, Fransız uşağı Julien’le birlikte, Fransa’dan deniz yoluyla ayrılarak Milano, Venedik, Triyeste, Navarin, Girit, Mora üzerinden Yunanistan’a ulaşmış, Isparta ve Atina harabelerini dolaşmıştır. Yazarın “Musalar yurdu” dediği ve zaten “Musaları” aramak için çıktığı bu yolculuğun Yunanistan bölümüne özel bir önem verdiği anlaşılmaktadır.

Eserin ikinci bölümü, “ Ege Adaları, Anadolu, İstanbul Yolculuğu”dur. Yunanistan dönüşü, 30 Ağustos 1806’da Ege Adaları’na gelen Chateaubriand, en eski çağlardan bugüne Kudüs’e, İstanbul’a, Mısır’a, Berberistan’a ordular, hacılar taşıyan gemilerin yolu üstünde bulunan ve Venedik, Ceneviz gemilerinin İskenderiye limanından yararlanarak Hindistan’la yeniden ticarete başlamasıyla önem kazanan bu adaların Hıristiyan Batı için anlamını “*Atina ile Lakedaimon unutulduğu zamanlarda bile Ege Adalarının en küçük bir kayahçı biliniyordu*” (C:2, s.4) sözleriyle ifade eder.

1 Arzu İldem Etensel, “Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri”, *Littera*, 21. Cilt, Aralık 2007, Ankara, s.2-3.

2 Arzu İldem Etensel, *age.*, s.3-4.

1 Eylül 1806'da İzmir Karaburun'a gelen Chateaubriand, İzmir'i "*bir mahallesinde şarklılar oturan bir İtalyan limanı*" diye tanımlar, eski çağ İzmir'inin "barbarlar"ca (Türkler) yakılıp yıkıldığını, yeniçağ İzmir'inin ancak imparatorluk döneminde canlanabildiğini, sokaklarda "şapkahlı" pek çok insan gördüğünü ve o tarihte sarıklı şapkanın Frenklerle Türkleri birbirinden ayıran başlıca işaret olduğunu belirtir. İzmir'den Manisa-Soma, Bergama, Kırkağaç, Gölcük, Susurluk üzerinden kara yoluyla Mihaliççik'e (Bursa), oradan da deniz yoluyla İstanbul'a 13 Eylül 1806'da giriş yapar. Chateaubriand'ın "Asya toprağı" dediğı Batı Anadolu'nun bereketli topraklarına (Gediz Ovası) dair genel izlenimi "*bana Yunanistan toprağından çok daha üstün göründü*" (C:2, s.26) şeklindedir.

Eserin üçüncü bölümü, "Rodos, Yafa, Beyt-Lâhm, Lut Denizi Yolculuğı"dur. Chateaubriand, "Yolculuk"un başında, *Şehitler* adlı eserine malzeme toplamak için Kudüs'ü ve Kutsal Toprakları gidip görmek, bu vesileyle de Kudüs hacını yerine getirmek, ayrıca bildiğı ve gördüğü Roma kalıntılarından başka Atina, Menfis ve Kartaca yıkıntılarını dolaşmak için böyle bir seyahate çıktığını belirtir. Medenî milletlerle "barbar" milletlerin bir tür sınırı konumundaki Triyeste'den, Türk "hilal"inin Korfu'ya sıkıştırdığını söylediğı "Lâtin sancağı"nın gölgesinden, Isparta harabelerine ve Müslüman-Türklerin elinde "erdem"ini yitirmiş İstanbul'a kadar, gezip gördüğü her yerde haçlı ruhunu canlı tutan yazar, iki yüz kadar Yunanlı hacı adayıyla birlikte bir gemiye binip İstanbul'dan Kudüs'e doğru yola çıkar. Osmanlı sınırları içindeki Yunanistan'ın ve Yunanlıların yaşadığı sefaleti Osmanlı boyunduruğunda olmalarına bağlayan, onları "*ğrenç boyunduruk altında baş eğmiş köleler*" (C:3, s.60) diye tanımlayan Chateaubriand, insan bu köleleri görür de nasıl bu dini yüceltmez diye sorar. Kutsal kitaplarda geçen Kermil Dağı'nı (Mount Carmel) görünce "Lâtin usulü" diz çöken ve dağı ilk gördüğü andaki duygularını "*İsraillerin beşığı ile Hıristiyanların vatanını görmek, içimi hem korku, hem de saygı ile doldurdu*" diye anlatan yazar, ama yine de, "Yunan kıyıları" önünde duyduğu heyecanı bu "mucizeler ülkesi"nin bu kutsal dağı önünde duymadığını da vurgulamadan edemez (C:3, s.64).

Yolculuğun dördüncü ve beşinci bölümleri ise "Kudüs Yolculuğı"dur. Yazar bu bölümde, başta Kudüs olmak üzere İskenderiye, Kahire, Kurtuba, Gırnata ve Madrid'e dair gözlem ve izlenimlerini anlatır. Kendisini Kudüs'te, Hıristiyan âlemi için önemli olan ve kendisinden sonra yıkılmış bulunan "Kutsal Mezar Kilisesi"ni gören son gezgin olarak niteler. Kudüs'ün tarihine, tarihteki siyasî durumuna, Kudüs'teki dinî tapınaklara dair geniş bilgiler verir. Kudüs hakkında en güvenilir bilgilerin XIII. Louis tarafından Filistin'e gönderilen (1621) ve Kudüs'e kılıçıyla girmesine izin verilen elçi Deshayes'te olduğunu söyler.³ Kudüs'ü fetheden Hz. Ömer'in fetihden sonra Hıristiyanlara serbestçe ibadet etme hakkı tanıdığını belirtir. Fakat Hz. Ömer'in bu adaletine rağmen Müslümanları,

³ Chateaubriand, bu eserinde, Türklere olan önyargı ve kinini, zaman zaman verdiği çelişkili bilgilerle de ortaya koyar. Osmanlı hâkimiyetindeki Kudüs'te Hıristiyan dinî yapılarının bahçesine dahi Hıristiyanların kesinlikle sokulmadığını söyleyen yazar, Deshayes'le ilgili olarak konuşurken "...bence yazdıklarına güvenilecek tek adamdır: Çünkü, Türkler Kudüs'ün her tarafını bu elçiye göstermek için ellerinden geleni yapmışlardı. İsteseydi, tapınaktaki camie kadar gidebilirdi." (C:3, s.6) yorumunu yapar ve Deshayes'in siyasî nedenlerden dolayı camiye girmediğini belirtir. Buradaki "tapınak"tan kasıt, Hz. Süleyman tapınağı, cami ise, Mescid-i Aksa'dır.

Türk ve Arapları zorbalıkla, medeniyetsizlikle, köleleştirmekle suçlar. Haçlı Savaşları'nın özellikle Müslümanları Asya'nın ortasında zayıf düşürdüğünü, Türkleri, Arapların "avı" olmaktan kurtardığını ve bu coğrafyaya insanlık ve barış getirdiğini iddia eder:

"Müslümanlığın temeli zulümdür, istiladır. İncil ise tam tersine yalnız barışı, hoşgörülülüğü va'zeder.⁴ Bundan dolayıdır ki Hıristiyanların yedi yüz altmış dört yıl İspanya, İtalya Araplarının taassupları yüzünden çekmedikleri işkence kalmamıştır; (...) Şu var ki, ne İspanya'nın boyunduruk altına alınması, ne Fransa'nın çiğnenmesi, ne Yunanistan'ın, iki Sicilya'nın yakılıp yıkılması, ne de Afrika'nın zincire vurulması, sekiz yüz yıl boyunca, Hıristiyanları silaha sarılmaya sevk etti. Doğuda boğazlanan bunca mazlumların feryatları, barbarlığın ta İstanbul kapılarına dayanmış olması, Hıristiyanlık dünyasını uyandırarak kendisini savunmasına yol açmışsa, kim kutsal savaşları haksız bulmaya yeltenebilir? Atalarımız kuvveti kuvvetle kovmamış olsalardı, bugün halimiz nice olurdu? Yunanistan'a bakın: bir milletin Müslüman boyunduruğu altında ne hale geldiğini anlarsınız. Bugün aramızda, ileriliği alkışlayanlar, İskenderiye kitaplığını yaktıran, insanları ayaklar altına almakla öğünen, güzel sanatları aşağı gören bir dinin hâkim olmasını isterler miydi?" (C:3, s.45-46).

Gezdiği her yerde Hıristiyanlık erdemiyile coşan, İhtilalin yıktığı Ortaçağ Katolik kilisesini diriltmek için şövalye ruhuna bürünen ve destan edebiyatının gücüyle tarihi yeniden yaşayan Chateaubriand, Kudüs'te haçlı ordularının akıttığı Müslüman-Arap kanının kızılığını, İtalyan şair Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* (La Gerusalemme Liberata) adlı eserinde okuduğu mısralarla yeniden hayal etmek ister.⁵ Koyu Hıristiyanlığı her mekânla, her anıtle, tarihle, şiirle, sanatla ve insanla özdeşleştirerek veren Chateaubriand, "askerlerin şiiiri" dediği bu eserden şu sahneleri okur:

"Ama Godefroy Fransızlarla birlikte, Kudüs meydanlarında akıtılan Hıristiyan kanlarının intikamını almak, haçlılarla alay eden, onlara ıstırap çektiren kâfirleri cezalandırmak istiyordu. Şimdiye kadar hiçbir savaşta, hatta Antakya köprüsü üstünde devri yere sererken bile bu kadar gaddarca davranmamıştı. Guicher ile daha binlerce seçme savaşçı Arapları kafalarından bellerine kadar ikiye biçip duruyorlar, yahut da gövdelerini tam ortadan ikiye ayırıyorlardı. (...) Güneş alçalırken askerlerimiz tapınağa girdiler. Hepsinin gözleri dönmüştü, içindekilerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Bu öyle bir boğazlama olmuştu ki kan dalgaları paramparça edilmiş cesetleri tapınağın avlusuna kadar sürükledi. Kesilmiş eller, ayaklar bu kan nehrinin üstünde yüzüyor, gidip başka bir vücutla birleşiyorlardı." (C:3, s.123-124).

İslâm dininin güzel sanatları aşağılayan bir din olduğunu söyleyen Chateaubriand, bu düşüncenin aksine, Kudüs'teki Arap-İslâm eserlerinden övgüyle söz eder, Hz. Ömer'in fethinden itibaren Müslüman Arapların Mısır'ı, Afrika kıyılarını, İspanya, Gırnata ve Kurtuba'yı "göz alıcı saraylarla" süslediklerini belirtir. Endülüs'teki sekiz yüz yıllık İslâm hâkimiyetinin şahidi olan Elhamra Sarayı'nı *"Nasıl Parthenon,*

⁴ Eserin mütercimi Oğuz Peltek, burada, Chateaubriand'a, bir gecede on binlerce Protestanın boğazlandığı "kanlı, iğrenç" Saint-Barthelmie gecesini hatırlatır (C:3, s.46).

⁵ Tarihten çok edebî metinlerin gücüne inanan Chateaubriand'ın, Haçlıların Kudüs'te, özellikle Suriye'nin antik şehri Maarra'da yapmış olduğu vahşeti dünyaya haykıran Maarra'lı adsız bir şairin "Burası vahşi hayvanların otağı mıdır?! Yoksa evim midir, doğduğum yer midir, bilmiyorum" (Maalouf, 1998, s.61) mısralarını da ezbere okuması beklenilirdi.

Yunan dehasının mucizesi ise, Elhamra da Arap mimarisinin şaheseridir" (C:3, s.76) diye yorumlayarak İslâm sanatının görmezlikten gelinemeyeceğini ortaya koymuş olur. Mescid-i Aksa'yı Arap mimarisinin şaheseri olarak onaylasa da, genel olarak Ortadoğuda gördüğü Arap anıtlarının iddia edildiği gibi Endülüs Emevîleri'nin öz kabiliyetlerinin eseri değil⁶, ilk halifeler sülalesinin millî dehasının ürünü olduğunu savunur. Yazarda özellikle bu noktada Endülüs Emevîleri'ne karşı bir cimrilik söz konusudur. Fakat Chateaubriand, "göçebe, istilacı, gezgin Arap milletleri"nin böyle ustalıklı sanat eserleri yapmış olmalarını Mısır medeniyetini taklit etmelerine bağlar. Milletlerin dehasına göre şekil aldığını düşündüğü Mısır mimarisinin bütün mimarî tarzlara kaynaklık ettiğini ve bir Hıristiyan yayılcılığından doğduğunu ileri sürer. Kudüs'teki Türk anıtlarına gelince, ona göre üzerinde durmağa bile değmez. Bu "tatarların" mimarî sanatından anlamadıkları "apaçık bir gerçek"tir (C:3, s.85).

Chateaubriand, Hz. İsa'nın türbesinin 1099'da haçlı savaşlarıyla "kâfirlerin elinden" kurtarıldığını söyler. Haçlı seferlerinin, *"Filistin'deki bir mezarı kurtarmaya giden silahlı hacıların bir hareketi"*nden ziyade, *"yeryüzünde medeniyet düşmanı, sistemi gereğince bilgisizliğe, köleliğe, zorbalığa yol açan bir din mi yoksa yeniçağda eski zamanların dehasını canlandırıp köleliği kaldıran bir din mi hüküm sürecektir"* sorusuna cevap vermek için yapıldığını iddia eder.⁸ (C:3, s.45) Chateaubriand, Türklere ve

⁶ 12. yüzyılda bir "Avrupa Uyanışı" olarak kabul edilen Haçlı Savaşları'yla Avrupa toplumu, özellikle Endülüs Arapları üzerinden Doğunun her alandaki üstünlüklerini ele geçirmiştir. Batı'nın ulaştığı maddî medeniyetin gerçek kaynağının Doğu ve özellikle Arap-İslam medeniyeti olduğu görüşü Batılılarca da 20.yüzyılın ortalarında teyit edilmiştir. el-Mu'cizetu'l-Arabiyye'nin yazarı Max Vantigu, Amerika'da düzenlenen "Arap-İslâm Medeniyeti" adlı konferansta şunları dile getirmiştir: "Bütün deliller gösteriyor ki, Batı bilimi varlığını, Arap-İslam medeniyetine borçludur ve Avrupa bilim adamlarının kullandığı deney ve gözleme dayalı yöntem, ancak onların, Endülüs üzerinden İslam dünyası ile tanışmalarından sonra ortaya çıkmıştır." (Şevki Ebu Halil, İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi, Bilge Adam Yay., İstanbul 2005, s.466).

⁷ Haçlı Savaşları'nın yeryüzünden köleliği ve zorbalığı kaldırmak için yapıldığını söyleyen Chateaubriand'ın bu taassubunu Haçlı Savaşları konusunda uzman Batılı bilim adamlarının söyledikleri yıkmaktadır. Haçlıların, Selçuklu egemenliği altındaki Anadolu'da yaptığı mezalimi (İznik 1099) ya da vahşeti *Alexiad* adlı eserinde anlatan, bizzat Bizans İmparatoru Alexios Komnenos'un kızı Anna Komnena'dır. Komnena, İznik bölgesini ele geçiren Haçlıların süt bebeklerini şişlere takıp kızarttıklarını ya da daha büyüklere akıl almaz işkenceler yaptıklarını yazarken (Komnena, *Alexiad*, Çev: Bilge Umar, İstanbul 1996, s.306; Seyfullah Kara, "Hz. Peygamber'in Temelini Attığı Medeniyet: Rahmet Medeniyeti", Nebvî Mesajın Evrenselliği-Sîret Sempozyumu Bildirileri, 09-10 Mayıs, İlahiyat Derneği Yay., Konya 2009, s.107); otorite isimlerden Prof. Steven Runciman, Suriye'nin Maarra şehrinin istilası için (1099) "Haçlılar sürüler halinde şehre doluştular, önlerine kim çıktıysa öldürüldü, kadın ve çocuklar köle olarak satıldı" der (Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi I*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara 1998, s.200; Seyfullah Kara, a.g.m., s.107); yine Haçlı kronikçilerinden Raoul de Caen'in söyledikleri de Haçlı vahşetinin boyutlarını ortaya koyar: "Maarra'da bizimkiler yetişkin puta taparları kazanlarda kaynatıyorlar, çocukları şişe geçiriyorlar ve kızartarak yiyorlardı." (Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1998, s.63).

⁸ Batılıların kendi aralarında kurduğu ilk birlik olan Haçlı Seferleri'nin sonuçlarından birisi de Batı'nın Doğu'yla bu savaşlar sırasında yüz yüze gelmesi ve bir edebiyat türü olan gezi edebiyatının (seyahatname) doğmasıdır. Bu seferler sırasında o günün tarihçileri olan

İslâmlara karşı önyargılı olduğu kadar, zaman zaman İslâm tarihi açısından da yanlış bilgilere sahip olduğunu ortaya koyar. Kudüs'ün 636'da "Muhammet'in üçüncü halifesi Ömer" tarafından bir kuşatmayla ele geçirildiğini belirtir.⁹

"Yolculuğun altıncı ve yedinci bölümlerini ise, "Mısır Yolculuğu", "Tunus Yolculuğu ve Fransa'ya Dönüş" oluşturur. Mısır eski medeniyetini öven, şimdi o topraklarda yaşayanları buralara lâyık görmeyen yazar, toplum kanunlarının nasıl olup da toplumlar arasında bu denli büyük farklar koyabildiğine hayret ederek, oradaki insan kitlesi için şu yorumu yapar:

"Şu haydut sürüsü Arnavutlar, şu uyuşuk Müslümanlar, şu ağır baskılar altında inleyen Fellahlar, demek bir zamanlar o kadar hünerli, o kadar barış sever, o kadar akli başında olan bir milletin yaşadığı yerde yaşıyorlar!" (C:3, s.149).

Gezdiği coğrafyalarda İslâm ile ilgili ibadet ve uygulamalarla karşılaşmasına rağmen, Chateaubriand, Müslümanların kurban kesmesini "koyun meletmek", namaz ibadetini ise topukları üstünde oturup "birtakım dinî taklaklar" atmak olarak niteler.

Kahire'yi "tasarlanan tek Doğu şehri" (C:3, s.160) olarak gören ve şehrin hâlâ Fransızlardan izler taşıdığını söyleyen yazar, burada, kadınların daha az çekingen olduğunu, toplum içine girip çıkmanın rahat olduğunu ve Avrupa kıyafetinin bir "hakaret" değil, bir ayrıcalık unsuru olduğunu belirtir.

Tunus'ta kaldığı sürece, kendini Fransa'da sanan, Tunusluları "Cezairlilerden daha az zalim, daha çok medenî" (C:3, s.181) bulan yazar, Tunus Gölü'nün etrafını bir fersah duvarla çevirip kendilerine gezinti yeri yapan ve Paris'i aramayan Fransızların, Tunus halkının geri kalmışlığı ve sömürgeleştirilmesindeki rollerine hiç değinmezken, bu duvarın dışında yaşamaya itilen "siddi" yahut "saint" denilen Müslümanların çaresizliğini ise Hz. Muhammet'e inanmış olmalarına bağlar:

"...bunlar tamamıyla çıplak birtakım zenci kadınlar veya erkeklerdir. Vücutları berbat hastalıklarla kemirilmiş, pislikleri içinde iki büklüm oturup kendilerine sadaka olarak verilen ekmeği yerler, bu kirlî mahlûklar Muhammet'in doğrudan doğruya koruduğu insanlardır..." (C:3, s.181).

Genel Bir Değerlendirme

Chateaubriand, "Paris-Kudüs Yolculuğu" nun önsözünde, "bir çeşit tarihçi" dediği gezginin görevinin, "gördüğünü, işittiğini olduğu gibi anlatmak" ve kendi fikri ne olursa olsun gerçeklere gözünü kapatmamak (C:1, s.11) olduğunu söylese de bu konuda samimî değildir. Gezdiği bütün coğrafyada, kendi eseri için umduğu iyi niyet ve tarafsızlığı, Türk-Müslüman-Osmanlı için göstermez. Her fırsatta Osmanlı Türk'ünü hırpalamaya çalışır. "Yolculuk" un mütercimi Oğuz Peltek, kendini tarihçi sanan ve tarihi bilerek çarpıtan Chateaubriand'ın bu tutumu hakkında şu değerlendirmeyi yapar:

"chroniqueurs" ler ya da vakanüvisler krallara ve soylulara eşlik ederek onların başarılarını kaleme almışlardır. Villehardouin'in *La Conquête de Constantinople (Konstantinîye'nin Fethi)* adlı yapıtı (1207) tarihçilerin ilgisine rağmen, yazarının kişisel izlenimlerini de içerdiğinden gezi edebiyatının öncülleri arasında sayılır. (İldem, agm., s.2).

⁹ Oysa Hz. Ömer, Hz. Muhammet'in ikinci halifesidir.

“Milliyet, din softalığı onun iliklerine kadar işlemiştir. Her yerde Hıristiyan erdemi, Fransız kahramanlığı görür; bununla da kalmaz, yerli yersiz Müslümanları, Türkleri adalet, medeniyet perdesine bürünen dar, geri bir görüşle yermekten, batırmaktan çekinmez. Yazarın bu yoldaki bir taraflılığı¹⁰ şüphe götürmez bir açıklıkla göze çarpıyor. O kadar ki, doğru hükümlerini, haklı, faydalı tenkitlerini bulup çıkarmak bile kolay olmuyor” (C:1, s.1).

Nitekim Mora’da, bir gece yarısı indiği Türk vakfiyesi hakkında söylediği doğru ama eksik bilgiler, yazarın bu durumunu iyi örnekler niteliktedir. Bu coğrafyalarda rastladığı çeşmeler, hanlar, köprüler gibi Osmanlı eserlerinin yıkılıp gittiğini, geçtiği yerlerde bir tek fabrika görmediğini belirten Chateaubriand, Osmanlı toplumunun giderek çözülmesini, “Müslümanlarda din zayıflamıştır, dinle birlikte Türklerin toplum hayatı da çökmek üzeredir” (C:1, s.38) sözleriyle, dinin toplum hayatından çıkışına bağlar.

Eserin “Yunanistan Yolculuğu” bölümü, Doğu’ya karşı ön yargılı Batı’nın oryantalist bakışını ya da şartlı Doğu imgesini ortaya koyması açısından en önemli bölümdür. Yazar, eserinin başından sonuna kadar, Doğu’ya karşı, özellikle “kâfirler” dediği Müslüman-Türk’e karşı belli ön yargılar içindedir. Bu önyargıları yaygın oryantalist tutumun dışında, yazarın mizacı ve Hıristiyanlık idealinde de aramak gerekir. Koyu bir Katolik olan Chateaubriand, Hıristiyanlık öğretilerini bütün insanlık için tek öğreti olarak görür. Yerli yersiz Müslümanlara, Türklere sataşır. Türkleri aşağılayacağı zaman özellikle “tatar” sözünü kullanır. Mora Paşası’nın huzurundan ayrıldıktan sonra, sözde kendine ve adamlarına yapılan muameleyi unutamayan Chateaubriand, “ben, kısa elbiseli, kocaman şapkalı bir frenktim; Yunanistan’ın ortasında uzun elbiseli, başı sarıklı bir Tatarın huzurundan geliyordum!” (C:1, s.48) der.

Osmanlı sınırları içinde padişah fermanıyla dolaşan ve her türlü ihtiyaçları Osmanlı devleti adına karşılanan Chateaubriand, gezginlere yol gideri, iase ve ulaşım imkânları sağlayan Osmanlı kurumlaşmasını bir tür Bizans âdeti olarak tanımlar. Osmanlı’nın bu “göz kamaştırıcı ama iğrenç imtiyazları”ndan (C:1, s.49) yolculuğu boyunca yararlanmadığını, harcamalarını bizzat kendisinin karşıladığını ve Osmanlı’nın bu yükü Yunanlılar gibi “zavallı bir toplum”un omuzlarına yığdığını iddia eder.

Misitrالی İbrahim’in evinde gördüğü misafirperverlikten çok etkilenen fakat bu insaniyeti Türklere yakıştıramayan Chateaubriand, zengin fakir, köle ağa ayırmadan aynı sofraya etrafında yemek yiyen bu insanların bu erdemini “Kuranın yoksulları esirgeyen hükümleriyle Türklerin Araplardan aldıkları misafirperverlik”e (C:1, s.59) bağlasa da “sarığın bu kardeşliği”nin kapının eşliğini geçmeyeceğini, bir ev sahibinin sofrasında yemek yiyen bir köleyi eşikten geçer geçmez boğazlatabileceğini iddia eder. Fakat bir yerden duyduğu ya da okuduğuna göre, eski çağların töresini ve sadeliğini koruyan Türklerin, Müslüman Türk’ü değil, Asya’daki Türkler olduğunu öne sürer. Chateaubriand’ın bu görüşü, o yıllarda Batı’da gelişen oryantalizm bünyesindeki tarihî, filolojik, etnolojik ve antropolojik çalışmalarla ilgili yaygın bir görüştür. Çünkü Fransa’da Türkologların babası sayılan Josephe de Guignes’in *Hunlar Moğollar ve Daha Sair Tatarların Tarihi* (1785) adındaki beş ciltlik Türk Tarihi’nde, Türklerin İslâmiyet’i

¹⁰ Buradaki anlatım bozukluğu, alıntı metnin kendisinden kaynaklanmaktadır.

kabulünden önce, Orta Asya'da oynadıkları tarihi rolü öne çıkartılır.¹¹ Alman asıllı olan, eserlerini Fransızca yazan ve Chateaubriand'ın İstanbul'a geldiği tarihlerde *Kafkasya ve Gürcistan'a Seyahat'e* çıkan Julius Klaproth'un da bu bölgenin İslâmlaşmamış Türk halkları hakkında önemli bilgiler verdiği bilinmektedir. 19. yüzyılda, İslâm öncesi Asya Türk'ünün öne çıkarılması Batı'da yeni bir siyaset biçimi hâline gelmiştir.

Chateaubriand, Hıristiyan erdemi ve kültürünü destansı bir ruhla anlatıp yüceltirken, Müslümanlara ve Müslümanlığa karşı şiddetli bir nefret duygusu içindedir. Hatta peygamberimiz Hz. Muhammet'e bile sataşacak kadar gözünü din softalığı bürümüştür. Onu, insanlığa verecek bir ışığı olmayan bir peygamber diye sunarken, Müslüman Türklerin, Yunanistan'a, güneyin şehvetli âdetlerini getirdiğini, Yunanlıların bu şehvete kapılarak "mihrap" değiştirdiklerini ve Osmanlı hâkimiyetini kabullenip Kuran'a boyun eğmekle toplum olarak çözüldüklerini ileri sürer:

"Bu millet, onlara kuzey insanların¹² katı, yabanî törelerini değil, güney insanların şehvetli adetlerini getirdi. Yunanlıların mihraplarını değiştirmekle işleyecekleri günahı bir yana bırakalım, Kurana boyun eğmek de kendilerine bir şey kazandırmazdı. Muhammed'in kitabında ne bir medeniyet ilkesi, ne ruhu yükseltebilecek bir anlayış vardır. Bu kitap, ne tyranlığa düşmanlığı, ne de hürriyet sevdasını aşamaz. Efendilerinin dinine girmekle Yunanlılar, kaderin askerleri olmak, mutlak bir başbuğun keyfine körü körüne boyun eğmek için edebiyattan, sanattan uzaklaşırlardı. Günlerini dünyayı yağma etmekle yahut kadınlar, kokular arasında, bir hal üzerinde uyumakla geçirirlerdi." (C:1, s.199-200).

Chateaubriand'a göre, Hıristiyanlıkla Müslümanlık, medeniyet oluşturma bakımından asla yan yana gelemeyecek iki dindir. Çünkü yeryüzünde medeniyet adına, insanlık adına, erdem adına ne varsa Hıristiyanlığın ürünüdür. Bunun tersine, her türlü sefalet, gerilik ve çirkinlik ise Müslümanlığın eseridir. Hıristiyan erdeminden yoksun olan bu Şarklı "barbar" Müslümanlar ve Türkler, medeniyete zarar vermişlerdir. Chateaubriand, "Yunanistan Yolculuğu" adlı bölümde, özetle, çok iyi bir Fransız kavmiyetçisi, Hıristiyan Batı'nın inşasına çalıştığı kültürel kimlik esaslarını çok iyi kavramış eski Yunan hayranı bir sanat adamı, *"insan tabiatının üstünlüğünü, kudretini Roma'da koruduğuna"* inanan, (C.1, s.199), bu kültürün "anası" saydığı Grek kültürünü

¹¹ Yazı Kurulu, "Türkoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış ve Ödevlerimiz", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten 1960'dan Ayrı Basım, TTK Basımevi, Ankara 1960, s.10.

¹² Chateaubriand'ın Asya ve Avrupa halkları hakkında yaptığı genelleştirmenin temelini Aristoteles'in *Siyaset* adlı eserinde buluruz: "Avrupa'nın soğuk bölgelerinde yaşayan halklar cesurdurlar. Fakat düşünsel çalışmaya ve sanatsal etkinliğe karşı yeteneksizdirler. Bu yüzden, çoğunlukla özgür yaşarlar. Hükümet yaşamına ve başka uluslara karşı egemenlik kurma yeteneği göstermezler. Asya toplulukları, düşünce etkinliğine sahip ve her türlü sanata yeteneklidirler. Fakat cesaretleri yoktur. Bu yüzden, egemenlik altında ve tutsak gibi yaşarlar. Yunan halkı da bunların ikisi ortasında ve her ikisinin özelliklerine sahiptir. Hem cesur, hem düşünürdür. Bu yüzden özgürlük düşüncelerine ve hükümet yöntemlerine sahiptirler." Ayrıca Aristo, yine *Siyaset*'inde Makedonyalı Büyük İskender'e, Yunanlılara karşı hegemon (kumandan), barbarlara karşı hükümdar, Yunanlıları kendi soyu ve dostu, barbarları da hayvanları ve bitkileri olarak kabul etmesini öğütlerken (Recep Cengiz, *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Anıtkabir Derneği Yay., Ankara 2001, s.77); Chateaubriand da Büyük İskender'i, cinayetlerini gözyaşlarıyla unutturmuş Tanrısal bir insan diye tanımlar. (C:2, s.35).

aramaya çıkan lirik bir yazar ve Atina harabeleri üstünde bütün Hıristiyanlık adına acı çeken bir misyoner edası sergilemektedir. Yunan eski çağı ile izlerini aradığı İbranî eski çağı arasında bir “geçit” ve “Yunanistan’ın ortasında küçük bir Fransa” (C:2, s.55) diye tanımladığı Rodos adasının Şövalyeler Sokağı’nı gezerken “Her yerde Yunan anıtlarını bozup sakatlamış olan Türkler, şövalyelik eserlerine her nedense dokunmamışlar,¹³ Hıristiyan şerefi, imansızın cesaretini şaşırtmıştır, Salâhattin Eyubi’ler Couci’lere saygı göstermişlerdir” der (C:2, s.55). Napoli, Agrigente gibi “koloni” şehirleriyle ün salmış Rodos halkının sömürge medeniyetini yitirip gerileşmesini Osmanlı hâkimiyetine bağlayan yazar, bu hâkimiyeti “yüz kadar soysuzlaşmış yeniçeri ile bir ağa, boyun eğen köleler sürüsünü tutmak için yetip artıyor.” (C:2, s.55) şeklinde yorumlar. Malta idaresinin nasıl olup da Rodos gibi kuşatılması kolay bir yeri Osmanlı’nın elinden almaya kalkışmadığını merak eder. Nitekim Chateaubriand’ın bu merakı, onun bu yolculuğundan yaklaşık sekiz yıl sonra başlayan Rum isyanlarıyla ve Batı’nın desteğiyle yavaş yavaş gerçekleşir. 1814’ten itibaren Etniki Eterya Cemiyeti boyutunda teşkilatlanan Rumların Osmanlı’ya karşı isyanları daima Batı’dan destek görmüş, Yunan isyanlarına Avrupa devletlerinin müdahalesi hiç eksik olmamış, Rusya, İngiltere ve Fransa sözde Yunan asilerine yardım edebilmek için, ortada bir harp durumu yokken bile, Navarin’de (1827) Türk gemilerini batırmıştır. Bundan bir yıl sonra ise Fransızların gerçek fikri belli olmuş, Fransızlar 30.000 kişilik bir kuvvetle Mora’yı işgal etmişlerdir.¹⁴ Fakat yine de Chateaubriand, Türk-Yunan ilişkisi konusunda “...biraz güçlük baş gösterince Yunanlılarla Türkler, hep Fransızlara başvururlar.” yorumunu yapmaktan da geri kalmaz (C:2, s.61).

Chateaubriand’ın en büyük ütopyasından biri, hiç kuşku yok ki, çağının Batı toplumunun yitirdiğini düşündüğü Hıristiyanlık değerlerini yeniden diriltmektir. Fakat bu Yolculuk’tan öyle anlaşılıyor ki, Chateaubriand’ın bir başka ütopyası da, Antik Yunan’la kaynaşmış yeni bir Avrupa toplumu oluşturmaktır. Chateaubriand’ın Atina harabelerinden ayrılırken düşledikleri, aslında Byron, Hölderlin gibi pek çok Avrupalı yazarın da ütopyasıdır:

“Bütün yol boyunca oldukça garip bir rüya içindeydim. Atina’da bana bir egemenlik verildiğini hayal ediyordum. Devrimlerden yorulup sessizliğe kavuşmak isteyenler, sayemde rahatlık, güvenlik bulacakları Atina yıkıntıları üzerine gelsinler de burada avunsunlar, diye bütün Avrupa’ya ilan ettirirdim. Gezginler için yollar açar, barınacak yurtlar kurar, her türlü kolaylıklar hazırlardım. Otrante’den Atina’ya daha çabuk, daha kolay geçebilmek için Lepante körfezinde bir liman satın ahırdım. Şüphesiz anıtları da boşlamazdım: kalenin şaheserleri, planlarına, yıkıntılarına göre tekrar yükseltirdi; şehir, sağlam surlarla çevrilerek Türklerin yağmacılıklarından korunulmuş olurdu. Bütün Avrupa çocuklarının Yunan yazı dili ile konuşma dilini öğrenmeye gelecekleri bir üniversite açardım. Hydriot’ları Pire’ye yerleşmeğe çağırırdım, gemilerim

¹³ Doğu seyahatnamelerinin içerik özelliklerinden biri de, gezginlerin kendilerinden önce betimledikleri anıtları yeniden görmeye ve anıttaki değişiklikleri belirlemeye çalışmalarıdır. Bu tespitler, İstanbul’daki Bizans kalıntılarının yüzyıllarca titizlikle izlendiğini ve Türklerin bu anıtları yıkamamış olmalarının Batı’da biraz da şaşkınlık yarattığını göstermiştir. (İldem, agm, s.8).

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V.Cilt, *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999, s.118-119.

olurdu. Çıplak dağlar, nehirlerime tekrar su vermek için çam ağaçlarıyla örtülürdü; çiftçiliği teşvik ederdim; bir alay İsviçreli, Alman, benim Arnavutlarıma karıştırdı; her gün yeni bir anıt bulunur, Atina mezarından çıkardı. Keratia'ya varırken, rüyamdan uyandım, her şey yine eski tas eski hamamdı." (C:1, s.179).

Chateaubriand, bu eseri kaleme alırken M. Malte-Brun ve M. Lauglés gibi döneminin "seçme bilginleri"ne danıştığını, özellikle coğrafya ve Şark dilleri hakkında en yeni bilgileri onlar gibi alanında en yetkin adlardan aldığı vurgulamadan geçemez. O da kendinden önceki seyyahların gittiği yoldan gitmiş, yolculuğunun her aşamasında kendisinden önce oradan geçen gezginlere göndermeler yapmış, aynı mekânlar, anıtlar ve durumlar hakkında aynı değerlendirmelerde bulunmuş ve özellikle Türk-Müslümanlara karşı aynı özne tavrı sergilemiştir. Mora Paşası Osman Paşa'nın yanında oturan itibarlı bir kişi için söylediği "*Uzun sakallı bir ihtiyar (belki de celladı) sağında*" ifadesini Chateaubriand'dan önce Pouqueville Tripolitsa da söylemiştir.¹⁵

Chateaubriand'dan yaklaşık 30 yıl sonra İstanbul'a gelen İngiliz şair Jolea Pardeo, kendisinden 118 sene önce (1716) İstanbul'a gelmiş Layd Montague'nun Şark Mektupları'nda değindiği bir Türk hamamında yaşadığı saygısızlığa rastlamadığını belirtirken; Chateaubriand'ın önceki gezginlerden miras aldığı, Müslümanların ve Anadolu insanının sözde "bahşiş"e düşkünlüğü yolundaki söylemini, vatandaşı Charles Texier *Küçük Asya* (1834) adlı eserinin önsözünde, seyyahlara öğütler arasında tekrar edecektir. Chateaubriand'ın Mora'yı, Yunan harabelerini, Ege Adaları'nı, Batı Anadolu ve Kudüs'ü dolaşırken, okuduğu gezginlerden ve kitaplarından adlar vermesi, kendinden önce buraları görmüş vatandaşlarının (Fransız seyyahları) bir bir adlarını sayması hatta bu kitaplardan bazılarını yanında taşıması, bu etkilenmenin de bir göstergesidir. Sadece Fas, Tunus ve Cezayir üstüne yazılmış "*otuz kadar yolculuk eseri*" (C:3, s.179) gördüğünü ve bu sayıyı yeterli bulmadığını söyleyen Chateaubriand'ın Kırkağaç'tan dağ yoluyla İstanbul'a geçerken uğradığı "Kelembe Hanı"na dair "*Burası Spon'un Basculembéi, Tournefort'un Baskelambai, Thévenot'un Dgelembé dediği yer olsa gerek*" (C:2, s.31) şeklinde verdiği bilgiler de bu açıdan çarpıcıdır. Buna rağmen, Chateaubriand, Batılı gezginlerde Anadolu Coğrafyası'nın eski ve yeniçağdaki adlarının karanlık olduğu ve özellikle eski adların eşleşmesinde zorluk bulunduğu fikrindedir.

Mimarlığın bir "Tanrı dini"nden doğduğunu düşünen Chateaubriand, Türkleri, Yunanistan'da, Isparta harabelerini tamamen yok etmekle, Kudüs'te kiliselerin sütunlarını çalıp cami yapmakla ve "yağmacı"lıkla suçlarken, çok önemseydiği mimarî eserlere, tarihe ya da sanata karşı da zıt tutumlar içindedir. Yunan anıtlarını talan etmede birbiriyle yarışan İngiliz-Fransız rekabetini haklı gören ve bu eski çağ anıtlarının "madde" güzelliğini ortaya çıkaracak olan "ışık"ın İngiltere'de bulunmadığını, bu nedenle Fransa'ya götürülmesi gerektiğini ve bu eserlerin birer savaş ganimeti olarak Fransızlara ait olduğunu savunan yazar, hatta bu eserlerin Fransızların "şerefi" meselesi olduğu görüşündedir:

¹⁵ Tripolitsa Pouqueville, *Mora Yarımadası ve İstanbul'a Yolculuk (Voyage en Morée et à Constantinople)*, Gabon et cie, C:ilt 1, Paris, s.52'den akt. İldem, *agm*, s.7.

“Bundan başka doğrusunu söylemek gerekirse Fransa'nın menfaati, yurdumuzun şerefiyle birlikte daha bin bir sebep, ordularımızca ele geçirilen bu anıtların Fransa'ya getirilmesini gerektirmiştir; hem yenilenler tarafında olunca, savaş esiri sayıldıkları için güzel sanatlar, belki böyle bir âkibeti hak etmişlerdir.” (C:2, s.151)

Chateaubriand, Mora, Girit, Yunanistan'dan başlayarak İstanbul'a, Filistin, Kudüs ve Tunus'a, onun deyimiyle, “Şeria kumsalları”ndan “Tadmor çölleri”ne kadar, gezdiği her yerde Osmanlı-Türk saltanatından son derece rahatsız ve bezgindir. Ona göre, bu geniş coğrafyada, “harem ağaları”, “yeniçeri ağaları”, “efendiler”, “kadılar”, “paşalar” sultası vardır, kölelik ve zulüm vardır. Bu çok geniş Osmanlı ülkesi, yeniçerilerini “haraç” toplatmak için halkın üstüne gönderen, “cellât”larını bir an olsun yanından ayırmayan ve Hıristiyanların kan parasını önceden ödeyerek “cinayetler” işleten, “haremler” kuran paşaların, habeş harem ağalarının, gelip geçtiği yerleri kurutup geçen “Türk sarığı”nın, bir proconsülden beter mi beter aç gözlü, zorba ve soyguncu paşaların saltanat sürdüğü bir ülkedir:

“Peloponnesos, bugün bir çöldür: Rus savaşından sonra, Moralılar üzerindeki Türk boyunduruğu daha da ağırlaşmıştır; Arnavutlar, halkın bir kısmını kılıçtan geçirmişlerdir. (...) Felaketin en büyüğü ile karşılaşan Moralı, memleketten ayrılıp Asya'da biraz daha yumuşak bir kader aramaya gidiyor. Ne boş ümit! Ne yapsa, ne etse alınyazısından kaçamaz: Şeria kumsallarına, Tadmor çölleri kadar her yerde gene kadılar, paşalar görecektir!” (C:3, s.191)

Paris'ten Kudüs'e Yolculuk'ta İstanbul İmgesi

Chateaubriand, Türk edebiyatında özellikle Amerika yerlilerine dair yazdığı *Atala* adlı romanıyla tanınır. Tanzimat dönemi yazarlarından Rezaizade Mahmut Ekrem, Chateaubriand'ın *Atala*'sını 1872'de *Atala Yahut Amerika Vahşileri* adıyla dilimize çevirmiş, hatta bu eseri tiyatroya uyarlamıştır. Chateaubriand'ın Türk Edebiyat sahasındaki etkisi daha çok *Atala* adlı eseriyle sınırlı kalmış, onun Paris-Kudüs seyahatine dair yazdığı *Itinérarire De Paris A Jérusalem* adlı eserinden bugüne kadar pek söz edilmemiştir. Chateaubriand'ın Paris-Kudüs yolculuğu, yazarın o tarihlerde gezdiği geniş coğrafyanın Müslüman-Türklerin elinde olması, genel olarak Doğu'ya, Müslümanlara ve özellikle Türklere olan olumsuz yaklaşımını ve bu coğrafyanın odağında Hıristiyan Batı ve Müslüman Doğu için sembolik bir önemi olan İstanbul'a bakışını göstermesi açısından da önemli bir eserdir. 1806 yılının Eylül'ünde, onun deyişiyle “medenî milletlerin başkenti”nden çıkıp geldiği “geri milletlerin payitahtına” dair gözlemleri ya da hissettikleri de bu açıdan önemlidir.

Chateaubriand'ın Türk ve “İstanbul” imgesi, onun, *Paris-Kudüs Yolculuğu* adlı eserine sinmiş olan oryantalist bakış açısıyla ele alınmıştır. Yazarın bu şartlı oryantalist bakışını görmek için, özellikle eserin birinci ve ikinci cildinde yer alan “Yunanistan Yolculuğu” ile “Ege Adaları, Anadolu ve İstanbul Yolculuğu” bölümüne bakmak gereklidir. Eserin üçüncü cildinde ise Türk imgesi, yer yer Türklerle Arapların karşılaştırması yoluyla verilmiştir. Türklerle Arapların karşı karşıya getirildiği durumlarda, yazar tercihini Araplardan yana kullanır. Bir başka deyişle, Türkleri küçültmeye çalıştığı zamanlarda Arapları yüceltir. “Bir yerin güzelliğine Türklerin pek aldırış etmediklerine dikkat ettim. Bu bakımdan gökyüzüyle yeryüzünün güzelliklerine oldum olası bayılan, bugüne bugün Gırnata'nın kaybına ağlayan Araplardaki incelik,

onlarda yoktur” (C:2, s.49) dese de, genel olarak, Arapları da Yunanlılar gibi, geçmişteki büyük medeniyetlerini yitirmiş bir toplum olarak görür.

Chateaubriand'ın eserinin tamamına sinen Türk imgesi, Türklerin barbar bir kavim oldukları ve medeniyet yapmaktan çok medeniyet yıkan bir toplum oluşları biçimindedir. Yazar, bir zamanlar Bizans (Roma), Rum ve ilk Hıristiyan yerleşim yerleri olan bu coğrafyaların üstünde Müslüman-Türk hilâlinin gölgesini bile görmeğe dayanamaz. Yeşilköy Limanı'ndan (Saint-Etienne) geçerek 13 Eylül 1806'da İstanbul'un Avrupa yakasına ayak basan Chateaubriand'ın o anki duyguları, genel olarak ondaki Doğu imgesini, özde de Türk imgesini özetler niteliktedir:

“Saint-Etienne limanını geçerek Avrupa kıyısına ayak bastık: bu kıyı alçak ve çiplakti. Medeni milletlerin başkentinden çıkalı günü gününe, saati saatine tam iki ay olmuştu, şimdide de geri milletlerin payitahtına girmek üzereydim. Az zamanda neler görmemişim! Bu iki ay beni ne kadar ihtiyarlatmıştı!” (C:2, s.39).

Bu nedenle de denilebilir ki eserinin en kısa bölümünü İstanbul'a ayırmıştır. Chateaubriand, güçlü bir üslup yazarı olarak, bütün yolculuğu boyunca ince benzetmeler yapmış, trajik ozanlara has yüksek bir duyula ve şairâne bir edayla, gezdiği yerlerin adeta tablosunu çizmiştir. Bu tablolar, özellikle Batı destan edebiyatının üslûbuna yaklaştığı ya da trajedi yazarlarının kimliğine büründüğü ve hatta Hıristiyan kültür öğelerini en yüksek oranda duyduğu (bir tür kutsallaştırma) durumlarda daha çarpıcı olabilmektedir. Eser boyunca, yoğun duygular yaşadığı anlarda, Fenelon, Corneille, Racin, Homeros, Euripides gibi Fransız ve Antik-Yunan sanatçıların eserlerinden parçalar okur. Tabiatı onların gözüyle görür. Hatta *“Tabiatı Fenelon'un, Homeros'un gözleriyle seyretmeyen insana acınır doğrusu!”* sözleriyle de bu etkilenmeyi onaylar (C: 1, s.10). Fransız Romantik Okulu'nun ilk yazarlarından olan ve Hıristiyanlığın Dehası (Le Génie du Christianisme), René, Atala, Şehitler (Les Martyrs) gibi romanlarının hepsinde “Hıristiyanlığın şiiri”ni yazmayı amaçlayan Chateaubriand, aynı zamanda Deschamps, Hugo, Lamartine, Nodier, Vigny gibi Romantik Okul yazarlarıyla birlikte oluşturdukları edebiyat çevresinde, Hıristiyanlıktan uzaklaşmakla kültürel ve ahlakî temellerini yitirdiğine inandığı toplumun tarih bilincini yeniden diriltmeye çalışmıştır.¹⁶

Tasso'nun savaş sahnelerini tasvir ettiği yerleri gezmek için beş saatini ayıran, o vahşeti yeniden tasavvur eden ve bundan büyük bir haz duyan Chateaubriand'ın bu lirizmi, Müslüman-Türk'ün elindeki İstanbul'a gelince her nasılsa birden bire sönmüştür.

Chateaubriand'ın Gözünden İstanbul Peyzajı

13 Eylül 1806 sabahı, tan vakti ağarırken Baruthane önlerinden geçen Chateaubriand, İstanbul dekorunu, genellikle tabiat tasviri, evler, minareler ve belli yapılar üstünde yoğunlaşarak vermiştir. 19. yüzyılda İstanbul'a gelmiş öteki seyahatçıların hemen hepsi İstanbul'u bir masal dekoruna benzer bir silüetle anlatırken, Chateaubriand'ın gözüne, ilk önce, *“İtalyan biçimi beyaz, uzun bir yapı”* diye tanıttığı Baruthane'yle, *“Yıkılıp giden bir eski gotik kale”* (C.2, s.39) dediği Yedikule Hisarı'nın görüntüsü takılır. Chateaubriand'ın zaten en önemli üslûp özelliği, tabiat tasvirleri ve

¹⁶ *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, s.1396.

tabiatı büyümlü bir güç olarak görmesidir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yolculuk'ta da sık sık dile getirdiği, Amerika'nın vahşi doğasına yayılmış vahşi yerlilerinin tabiatla ilişkilerine dair 1801'de yazdığı *Atala* adlı eserini, Türkçe'ye kazandırılmış "saf bir aşk, ümitsiz bir ihtiras ve tabiat görüşü örneği" diye niteler.¹⁷ Chateaubriand'ın Batı edebiyatında, o yıllarda, geleneksel Doğu edebiyatından farklı bir anlayışla ortaya koyduğu tabiat görüşü, Tanzimat dönemi yazarlarına farklı gelmiş, bu eser¹⁸, Türk edebiyatında egzotik ve pastoral türün ilk örneği diye¹⁹ itibar görmüş hatta tiyatroya uyarlanmıştır. Fakat Tanzimat kuşağının ilk uyarlamaları arasında olan ve dönemde itibar görmüş bu eserin özünde de Katolik dogmatizmi vardır.

İstanbul'u gezen seyyahlar, İstanbul'u hep sisler içinde bir şehir diye tanıtmışlardır. Chateaubriand'ın bir sonbaharda gördüğü ve panoramik olarak baktığı İstanbul da sisler içindedir. Özellikle Asya yakası sisten görünmez. Bu "buğu"nun içinden servilerle minareleri seçebilen yazar, bu tabloyu "yaprakları dökülmüş bir orman"a benzetir (C:2, s.39). Sarayburnu'na yaklaştıkça kuzey rüzgârı esmeye ve "bu tablo üzerindeki sisi" çabucak dağıtmaya başlamıştır. Sağında Asya toprağı, yani Üsküdar, solunda Avrupa toprağı, karşısında "güleç tepeler" arasından "şirin bir nehir" gibi akıp giden Karadeniz Boğazı'nı, İstanbul'un koylarını, demir atmış büyük gemilerini, deniz üstünde geçip giden sayısız vapurlarını görür. İstanbul'a hayran kalır. Fakat Chateaubriand'ın hayran olduğu, beğendiği ve övdüğü İstanbul, eski kültürlerin, Türk-İslâm eliyle şehre kondurulmuş tarihî eserlerin dokuduğu bir İstanbul değil, bizzat tabiatın verdikleriyle yetinilmiş bir İstanbul silüetidir. Sarayburnu'ndan Galata'ya kadar seyrettiği İstanbul'un panoramik görüntüsü karşısında "*İstanbul, dünyanın en güzel yeridir, diyenler hiç de mübalağa etmiyorlar*" (C:2, s.40) yorumunu yapar.

¹⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul. 1988, s.270.

¹⁸ Paris-Kudüs Yolculuğu'nda, Amerika yerlilerini medeniyet kuramamış "vahşiler" diye tanıtan ve Araplar'ın bu anlamda onlardan üstün olarak, bir çöl medeniyeti kurduklarını söyleyen Chateaubriand'ın diriltmeğe çalıştığı Ortaçağ Haçlı zihniyetinin Yeni Dünya kıtasına ayak basar basmaz yerlilere yaptıkları zulüm ve vahşeti, Batılı yazarlar ancak bir sansürle verebilmişlerdir. Bartolomé de Las Casas, hatıralarında Batılıların Amerikan yerlilerine yaptığı vahşeti ortaya koyar ve bu korkunç katliamları yazmaktan çekindiğini söyler (Kara, agm, s.108); Amerika'nın kâşifi olan ve XVI. yüzyıl başlarında Meksika'ya giren İspanyollar "kâfir yerlileri" öldürüp oraya bir haç dikmişlerdir. Guerreo'da bu döneme ait bir kilisenin giriş kapısında bulunan ve yerlilere ait kafataslarının üstüne çakılmış olan haç, Batı uygarlığının kurulmasında dinin rolüne de işaret etmektedir (Levent Öztürk, "Müzakere", Nebevî Mesajın Evrenselliği-Sîret Sempozyumu Bildirileri, 09-10 Mayıs, İlahiyat Derneği Yay. , Konya 2009, s.126).

¹⁹ İsmail Parlatır, Rezaizade Mahmut Ekrem'in bunu farkında olmadan yaptığını, Gündüz Akıncı'nın Abdülhak Hamit'in *Duhter-i Hindü* adlı eseri için söylediği pastoralizmin Ekrem'in bu çevirisinden etkilenmenin bir sonucu olduğunu ve özellikle Atala'daki "Dinin ayrıncı etken olması" temininin *Duhter-i Hindü*'de da ele alınmasının, *Atala*'nın Hâmit üzerindeki etkisini gösterdiğini belirtir. Ayrıca, Ekrem, *Vuslat* adlı oyununun kahramanı genç kıza *Atala*'yı okutur. Bu konuda bkz. Parlatır, *Rezaizade Mahmut Ekrem, Hayatı-Eserleri, Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, s.190-191; Romantizmin katı din öğretisiyle yazılan bu eseri içtenlikle benimseyip eserlerinde kahramanlarına okutan Rezaizade Mahmut Ekrem'in Chateaubriand'ın Paris-Kudüs Yolculuğu'ndan haberi var mıdır ? bilinmez.

Chateaubriand'ın 1800'lü yılların başında gördüğü İstanbul'un sosyal hayatı da en az bu "sisli" İstanbul silueti kadar karanlıktır. İstanbul'un Osmanlı'nın bir payitaht, bir kültür, sanat başkenti olmasından çok karmaşık, karışık, düzensiz, kozmopolit yapısı vurgulanır. Özellikle Galata rıhtımı, bu kozmopolitliğiyle dikkati çeker. Daha karaya çıkar çıkmaz, bir "hamallar, tüccarlar, denizciler kalabalığı" göze çarpar. Çarşığı pazarı, Asyalı Avrupalı, oradan buradan kopup gelmiş mahşerî bir kalabalık doldurur. Yazarın deyişiyle "iki dünyanın sınırındaki bu şehir" (C:2, s.40) renkleri, dilleri, başlıkları, sarıkları, giyim ve kuşamlarıyla birbirinden çok farklı insan kalabalıklarının doldurduğu kozmopolit bir şehirdir. Galata'da adeta iki dünya yan yana gelmiştir. Bu insan kalabalığı içinde kadımlara hiç rastlamamıştır. Fakat sokaklarda sürülece sahihsiz köpek vardır.²⁰ İnsanlar yalnızca terlikle dolaştıklarından, fayton ya da yaylı araba olmadığından ve hatta kilise çanı ya da çekiç sesleri duyulmadığından, şehirde sürekli bir sessizlik vardır. Ekonomik ve sanatsal üretimden yoksun, kendi içine gömülü bir toplum yapısı çizen Chateaubriand'a göre "çan" sesleri, şehri canlandıracaktır. Türk toplumunun içine gömüldüğü bu "ölü" sessizliğinin asıl nedenini ise, "efendi"nin halk üzerine yansıyan baskısına bağlar. Chateaubriand, Türk halkının padişah korkusundan adeta "dilsiz bir kalabalık"a dönüştüğünü, Osmanlı toplumunun bir "hoca"nın güttüğü ya da bir "yeniçerinin boğazladığı" bir "sürü"den ibaret bir toplum olduğunu ileri sürer:

"Sanki Türkler bu şehre yalnız alışveriş etmek, ölmek için gelmişler gibi ikide bir, bir pazardan bir mezarlığa girersiniz. Sokağın orta yerinde olan duvarsız mezarlıklar, göz kamaştırıcı servi ormanlarıdır. Güvercinler, yuvalarını bu serviler üzerine yaparlar, ölümler gibi sessiz sessiz dururlar. (...) Gözlerinize hiçbir sevinç alâmeti, hiçbir mutluluk belirtisi çarpmaz: Karşınızda gördüğünüz millet, bir millet değil, hocanın güttüğü, yeniçerinin boğazladığı bir sürüdür." (C:2, s.41)

Ahmet Haşim, "Gurabahâne-i Laklâkan" ve "İstanbul Hakkında Bir Ecnebi ile Muhavere" adlı yazılarında, Chateaubriand'ın İstanbul'un orta yerinde, servilerle ve salkım söğütlerle örülmüş uhrevî bir âlem diye çizdiği İstanbul mezarlıklarının bu uhrevî havasını soluyabilmek için kaç ecnebinin bu hayâlin peşinden koştuğunu ve Osmanlı topraklarında adeta ölümler gibi yaşadığını dile getirir. "Gurabahâne-i Laklakan"ın ecnebisi Bay Grégoire, Bursa esnafının beslediği "hayvanlar darülacezesi"nden aldığı iki sakat ve yaşlı leylekle sürdüğü uhrevî yaşamının ayrıcalığını etrafa "ölüm ve uhreviyet dağıtsın" diye diktiği söğüt ve servide bulduğunu söyler ve Türk mezarlığı için şu yorumu yapar:

"Mezarlığı hiç bir millet sizin anladığımız güzel tarzda anlayamamıştır. Frenk Mezarlığı ölümün tatlı ve haşin güzelliğini bozar. Orada, sanki taşları daha dik ve köşeli

²⁰ İkinci Mahmut zamanında (1836) İstanbul'a gelen, "şehirlerin kraliçesi" dediği İstanbul'u çok seven ve dokuz ay kadar İstanbul'da yaşayan İngiliz yazar Julia Pardoe, Chateaubriand'ın bir düzensiz kalabalık yığını gibi gördüğü İstanbul limanı ve çevresini "hiç durmadan kıpırdayan güzel, çekici insan toplulukları" diye betimler, "Sokaklarından gelen binlerce ses, bana ne hoş geliyordu. Gemi süzülerek ilerledikçe, eşsiz İstanbul limanının bütün görkemi, gözlerimi kamaştırdı" der. Ayrıca, o yıllarda, İstanbul'da sokak köpeklerine küçük barınaklar yapılmış olduğunu, şehir halkının bu köpeklere yiyecek verdiğini fakat bir yerden duyduğuna göre, eskiden bu köpeklerin sayısının gördüklerinden çok olduğunu belirtir. Pardeo'nun bu sözü, seyahatların birbirlerinden ne kadar etkilendiklerini de ortaya koyar. (Pardeo, 18. Yüzyılda İstanbul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997, s.22, 24, 26).

yapan buzlu bir hava dolaşır, sanılır ki her ölü süslü ve sağlam mezarının kapısı arkasında, hodperestane bir hırsla saklanmış, muciz zâire saldırmaya hazırlanmış bekliyor.(...) Hâlbuki sizin mezarlıklarınızın havasında her türlü maddî endişelerin takallüsünden kurtulmuş bir yetim dolaşır. Müslüman mezarlığında insan her ölü için durup ağlamak ister, o kadar her ölü munis ve cana yakındır. Mezarlıklarınızı şehirlerin ortasında kurmakta da haklısınız. Bunlar öyle bahçelerdir ki, ağaçlarının yetiştirdiği meyveler, yaşayanların tatması lâzım gelen his ve fikir meyveleridir. Bahçeme mezaristan kokusunu neşrecek ağaçlar dikmekle baharını hazanla tadil etmek ve ona her mevsim için 'fıkr'ın acı lezzetini vermek istedim."²¹

Mezar imgesi, Chateaubriand'ın bu yolculuğunda göze batan önemli bir imgedir. İstanbul'da, şehrin orta yerindeki duvarsız mezarlıklara atlayıveren Türk insanını ölümler toplumu olarak tanımlayan yazar, aslında Türk mezarlarına hayrandır. Bu hayranlığını Methon'da (Yunanistan) gördüğü Türk-Hıristiyan mezarlıklarını karşılaştırarak da ortaya koyar:

"Yol boyunca diplerine deniz suları çarpıp dönen, ulu servilerin gölgelediği Türk mezarlarını hayran hayran seyrettim. (...) Hıristiyan Mezarlığı Müslüman mezarlığına bitişikti; harap, taşsız, ağaçsız bir mezarlık. Bu yüzüstü bırakılmış mezarların şurasında burasında biten karpuzlar, biçimleriyle, solgun renkleriyle zahmet edilip de gömülmemiş ölü kafalarını andırıyordu. Eşit, serbest olan ölümlerde bile bu iki mezarlık arasında görülen tiran- köle farkı kadar içe dokunan bir şey yoktur." (C:1, s.20-21)

Türklerin Yunanistan'daki hâkimiyetini mezarlıklardan okuyan yazar, bu hâkimiyeti "*Şark servilerinin altında kalan Yunan defnesi*" diye tanımlar (C:1, s.28), Türklerin Yunanlılara olan bu "tiran"lığının onda bıraktığı acıyı, Türk ölümleri karşısında duyduğu sevinçle dindirir, mezardaki Türk ölümlerle teselli bulur: "*Türk mezarlarına bakarken kendimi şöyle avutuyordum; bu mezarlar, Yunanistan'ı fetheden barbarların da, harabeye çevirdikleri toprak üzerinde bir gün hayattan uzaklaştıklarını hatırlatıyordu.*" (C:1, s.27).

Gittiği her yerde Türk'ün ayak izinden ürken, en iyi Türk ölmüş Türk düşüncesiyle mezarlıklarla avunan Chateaubriand'ın en büyük sevinci ise, dolaştığı yerlerde "Fransız şerefının izleri" dediği bir kuleye, bir mezara ya da bir hisara rastlamasıdır (C:1, s.30).

Chateaubriand'ın yıkık dökük mezarlıklarla ve sokaklar dolusu köpekle iç içe çizdiği İstanbul dekoru, Batılı yazarların hiç vazgeçemediği bir dekor olmuştur. Bu yazarların en tipik örneklerinden biri, kuşkusuz Piyer Loti'dir. Türk edebiyatında bir kısım yazarlarca Türk dostu olarak bilinen, İstanbul'a hayran olan ve ilki 1876'da olmak üzere İstanbul'a dokuz defa gelen Fransız yazar Piyer Loti'nin çizdiği İstanbul dekoru da, Yakup Kadri'nin deyimiyle²², "çökük mezarlıklar", kahve köşelerinde "uykuya dalmış

21 İnci Enginün, "Loti'nin Türklere Bakışı ve Edebiyatçılarımızın Yorumu", *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s.406.

22 Yakup Kadri, *Atatürk* adlı kitabında, Atatürk'ün, Loti ve benzerlerinin oryantalist bakışından son derece hoşnutsuz olduğunu ve memleketimizi bir "müze" gibi görmek isteyen Batılılara çok kızdığını belirtir (Enginün, *agm.*, s.415).

afyonkeşler”, “mezbele”liğe dönmüş sokaklarında dolaşan “uyuz köpekler” ve çapulcular üstünden çizilmiş “arkaik ve pitoresk” bir İstanbul dekorudur.²³

Chateaubriand, çarşı pazardan sokağın ortasındaki duvarsız mezarlıklara geçiveren Osmanlı toplumunun bu uhrevî görüntüsüne, aslında hemen bütün Batılı oryantalistlerde görülen Doğu mistisizmi açısından bakar. Ona göre İstanbul, adeta bir “ölüler” şehridir. Bu uhrevî âlemlerle içli dışlı, miskin ve adeta ölümler gibi yaşayan bir toplum dekoru içinde kahvehaneler²⁴ de unutulmamıştır. Chateaubriand’a göre, işsiz güçsüz, sanattan, ekonomiden, sanayileşmekten habersiz Osmanlı toplumu, zamanının çoğunu kahvehanelerde, küçük iskemleler üstünde “hüzünlü bir ud” sesiyle uyuşmuş halde geçirir. Bu sandalyeler üstüne konmuş, müziğin sesine duyarsız “maymun”ları andıran “mahkûm”ların yegâne eğlencesi ise, bağıra çağıra “yüz kızartıcı oyunlar oynayan” sefil çocuklardır. (C:2, s.41)

Chateaubriand’ın sunduğu bu peyzaj içinde, ne bir Türk-İslâm eseri, ne de eski çağlara dair kültürel bir miras konusunda bir yorum vardır. Mimarî eserlere düşkünlüğü belli olan²⁵, Roma, Yunan, Mısır mimarisine ve ayakta kalmış eserleriyle ilgili değerlendirmeler yapan Chateaubriand, İstanbul’un mimarî eserlerinden, anıtlarından ve kültür eserlerinden hiç bahsetmemiştir. Günlüğünde 13 Eylül sabahı, tan vakti ağarıken Kâğıthane önlerinde olduğunu söyleyen yazar, aynı günün akşamı saat dörtte Suriye’ye Rum hacıları götüren bir gemiye binip Filistin’e doğru yola çıktığını yazmaktadır. Filistin’i görebilmek amacıyla İstanbul’u apar topar terk eden ve Kudüs yolculuğu için vize almakla uğraşan yazar, İstanbul’da Justinianus mimarisini gördüğünü söylemesine rağmen, Ayasofya, Süleymaniye ve Sultan Ahmet de dâhil olmak üzere, İstanbul’un önemli mimarî eserlerine hiç değinmemiştir. Fakat Kudüs’teki Türk anıtları hakkında konuşurken, özellikle İstanbul’da hiç sözünü etmediği Türk mimarî sanatı üzerine taassupkârane değerlendirmeler yapmıştır:

²³ İnci Enginün, *agm.*, s. 415.

²⁴ Osmanlı dönemi İstanbul kahvehaneleri çok çeşitli yapıda kahvelerdir. Bunlar, edebiyat kahveleri, semaî kahveleri, yeniçeri kahveleri, esrar kahveleri, tulumacı kahveleri, çalgıcı kahveleri, karagöz ve meddah kahveleri ve mahalle kahveleri gibi adlar alır. Bunların benzerleri o dönemin Fransa’sında da vardır. (Salah Birsal, *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık, İstanbul 2001, s.7); İstanbul’u çok görme fırsatı bulamayan Chateaubriand’ın Osmanlı toplumunu kahvehanelerde uyuşmuş bir toplum diye tanıtmaması ise hem önceki üstünkörü bilgilerinden hem de Galata rıhtımının o dönemdeki durumundan kaynaklanır. Ayrıca, Osmanlı döneminde en geçerli enfiye çeşidi ise, Fransız enfiyesiyle Felemenk enfiyesinin karışımından oluşan enfiyedir. (Birsal, *age.*, s.32).

²⁵ *Küçük Asya Seyahati 1895 Yazı* adlı eserin sahibi Alman Friedrich Sarre, kendisinin de içinde bulunduğu, Chateaubriand gibi Batılı seyahatçilerde görülen bu eski çağ anıtlarına düşkünlüğü şöyle yorumlar: “Çok gelişmiş bir sanatın şahitleri olan bizler de, özellikle antik dönem anıtları konusunda çok da derine inmeyen araştırmalarla ilgilenen ve bu anıtları değerli bulan seyahatçilerdeki ilgi ve hayranlığa sahip olarak yola koyulduk. Karşımıza nerede çıkarsa çıksın, bu anıtları etraflica incelemeyi ve eğer varsa anıtlardaki yazıtları bazen fotoğraf çekerek, bazen de kopyalayarak bütünüyle belgelemeyi görev bildik.” (Friedrich Sarre, *Küçük Asya Seyahati 1895 Yazı (Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*, Çev: Dara Çolakoğlu, Pera Yayıncılık, İstanbul 1998, Dış Kapak).

“Tatarların eserleriyle Emevî eserlerini asla birbirine karıştırmamalıdır. Aslında Türklerin mimarlığı hiç bilmediklerini söylemek apaçık bir gerçektir. Onlar, Arap, Yunan yapılarının tepelerine ağır kubbeler geçirerek, Çin pavyonları ekliyerek çirkinleştirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Kudüs’ün yeni zorba efendilerinin bu bahtsız şehre kattıkları yapılar, yalnız birkaç çarşı ile birkaç tekkedir.” (C:3, s.85).

Gördüğü bazı eserleri de İstanbul’a yakıştıramamış, bu eserlerin bu “şark şehrine” olsa olsa “büyü yapılarak” getirilmiş olabileceğini savunmuştur (C:2, s.41) Zaten, Chateaubriand, Türklere karşı bu coğrafya kıskançlığını şehirden tam ayrılmak üzereyken söylediği şu sözlerle de açıkça dile getirmektedir:

“İnsanın, içindeyken yaşadığı duygular, şehrin güzelliğini bozuyor: İnsan, bir zamanlar bu yerlerde yalnız Bizans İmparatorluğu Rumlarının oturduğunu, bugün ise şehrin Türkler elinde olduğunu düşününce milletlerle yerler arasındaki bu karışıklıktan irkiliyor.” (C:2, s.44)

Chateaubriand’da Osmanlı-Türk imgesi, dolayısıyla da İstanbul imgesi, biraz da padişahın şahsında, başka bir deyişle makamında toplanmıştır. Aristokrat (soylu) bir aileden gelen Chateaubriand aslında bir kralcıdır. 1789 Fransız İhtilâli’ne karışmamak için 1790’da Amerika’ya giden yazar, XVI. Lous’in Varenne’e kaçtığını haber alınca bir soylu olarak görevinin kralı desteklemek olduğunu düşünür ve 1792’de Fransa’ya döner. Koblenz’de kralcı birliklere katılır ve hatta bir çatışmada yaralanır. Fakat devrimcilerle de bir sorunu olmamıştır. 1800’lü yılların Napoléon Fransa’sında da güvence içinde yaşar. Buna rağmen, Fransız Devrimi’nin bu ünlü generalini ne yazarlık, ne de siyaset yaşamında asla desteklemeyen Chateaubriand, 1830 Devrimi’nde de, bir soylu olarak, yine kralcıların yanında yer almıştır (TVDÜA, s.1395-1396). Buna rağmen Chateaubriand’ın Osmanlı padişahını “zorba”lıkla, “efendi”likle, Osmanlı toplumunu da “köle”likle suçlar. Halkı bu “efendi”ye fütursuzca bağlanmış birer “kurban” olarak görür. Padişahın sarayını “köleliğin Kapitölü” diye niteler. Bu kapitöl, birer işkence, zulüm duvarları olan hapishanelerin, zindanların ortasında yükselir ve bu “kapitöl”de, bir “zorba bekçi” olan Osmanlı padişahı oturur. Halkına zulümden, işkenceden başka bir vaadi olmayan Osmanlı padişahının tek görevi, “vebanın tohumları”yla “zorbalığın kötü kanunlarını” korumaktır. Bu “zorba bekçi”yle tebaası arasındaki ilişkinin geri kalanını Chateaubriand’ın cümlelerinden okuyalım:

“Solgun yüzlü kullar, boyuna tapınağın etrafında dolaşırlar, puta yüz sürmeğe gelirler. Hiçbir şey onları kurban olmaktan kurtaramaz; onlar uğursuz bir kuvvetle sürüklenirler. Zorbanın gözleri köleleri kendine çeker, tıpkı avı olan kuşları yılanın gözleriyle büyülemesi gibi.” (C:2, s.41-42).

Chateaubriand’ın İstanbul’a geldiği sıralarda Osmanlı tahtında III. Selim vardır ve tarihte II. Edirne Olayı (1806) diye bilinen olay²⁶ cereyan etmiştir. III. Selim’in Nizam-ı Cedit ordusuna karşı özellikle Balkan ayanlarında görülen bu isyanı karşısında sözde “bahtsız Selim”in talihsizliğine üzülmüş, Fransa’ya döndükten sonra ise, Osmanlı ülkesinde gerçekleşen bu bürokrasi kavgasının, “zorba” dediği III. Selim’in yeniçerilerce

²⁶ Hakki Dursun Yıldız ve Diğerleri, (1989), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C:II, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, s.339-349.

öldürülmesiyle sonuçlandığını öğrenince de, kitabına, *“Bahtsız Selim’in âkıbeti, bu merhamete ne kadar hak verdiriyor”* dipnotunu düşmüştür (C:2, s.44).

Roma dönemi ilk Hıristiyanlarının yaşadıklarını hissetmek, haçlıların izini sürmek ve Rönesans öncesi trajik edebiyatın destansı ruhuyla ilk Hıristiyan şehitlerini anlatacağı bir esere ilham almak için Paris’ten Kudüs’e kadar, uzun bir yolculuğa çıkan Chateaubriand, 1800’lü yılların İstanbul’unda aradığını bulamaz. Çünkü bu şehir, Müslüman-Türk’ün elinde “erdemden”, “sanattan” yoksun kalmıştır. Onun aradığı Hıristiyan kültüründen, sanatından, mimarisinden izler taşımaz. Üstelik de tam bir “zorba”lar şehridir. Tıpkı, Roma ordusunda gedikli bir astsubay (lejyon) iken, askerî bir ayaklanmanın elebaşılığını yaparak meşru hükümdar Mavrikios’un boynunu vurdurup oğullarını kralın gözü önünde katlederek Bizans kralı olan ve İstanbul’da adeta bir “tedhiş rejimi” (602-610) uygulayan²⁷ Bizans kralı Phokas’la²⁸ taht kavgası için kardeşi Cem Sultan’ın dramına yol açan II. Beyazıt gibi zorbalarm şehridir. Phokas’la II. Beyazıt özdeşleştirilir. Yazara göre, Phokas gibi, Beyazıt gibi “zorba”ların gelip geçtiği bu şehirde, sanattan, estetikten, kültür ve medeniyetten söz etmek mümkün değildir. Chateaubriand, 1204’te Dördüncü Haçlı Seferi’yle İstanbul’u istila eden Batılıların Doğu Roma halkına yaşattığı facia ve yağmaları unutmmuş görünüyor. Oysa Hıristiyan’ın Hıristiyan’a yaptığı bu zulmü hatırlaması için E. Delacroix’in *Haçlıların Konstantinopolis’e Girişi* adlı tablosuna²⁹ bakması yeterlidir. Bu “zorba”lar şehrinde durmak onu sıkır, bunaltır. Bir an önce kaçmak ister. Kudüs’e doğru, “hacılar gemisiyle” yol alırken, artık “haçın sancağı altında” olmaktan dolayı çok huzurlu olduğunu söyler:

“İstanbul’da kalmak beni sıkıyordu. Ben erdemlerle, sanatlarla süslü olmayan yerleri ziyaret etmeyi sevmem, bu Phokas’lar Beyazıt’lar yurdunda ise ne erdem gördüm, ne sanat. Dileklerim hemen yerine getirildi, çünkü gene karaya yanaştığımız günün akşamı, saat dörtte demir aldık. Kuzey rüzgârına yelken açtık, gemimizin serenlerinde dalgalanan haçın sancağı altında Kudüs’e doğru yollandık.” (C:2, s.44).

İstanbul’u uzaktan “mavi bir hayâl şehir” gibi görüp onun büyümesine kapılan ve yollara düşen Batılı seyyahların bu hayalciliğine bir de Chateaubriand da olduğu gibi, 19. yüzyıl sonrası Batılı aydınlarda görülen politik ve dinî amaçlı İstanbul tutkusunu da eklemek gerekir. Bir tür Neo-Helenizm olarak da yorumlanabilecek bu politik görüşün altında, İstanbul’un bir Müslüman-Türk şehri olmasının kanıksanmayışı yatar. Ahmet Hâşim, medenî milletlerin şehirlerinden çıkıp gayrimedenî milletlerin başkenti İstanbul’a gelen, sözde aradığını bulamayan Chateaubriand ve pek çok Batılı seyyahın ruh gözünün aslında ölene kadar İstanbul’da kaldığını şu sözlerle dile getirir:

²⁷ Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006, s.77.

²⁸ Uyguladığı Ortodoks kilise siyasetiyle monofizitlerin ve Yahudilerin Önasya’da takibatına yol açan, fakat bu siyasetiyle Roma dostu olarak Roma’da sevilen Phokas’ı Chateaubriand’ın “zorba” olarak görmesinin bir nedeni de Phokas’la aralarındaki bu katı mezhep farkı olsa gerektir. Bir “yarı barbar” olarak tanımlanan Phokas’ın (Ostrogorsky, *age.*, s.76) sürdürdüğü zulüm politikasının ötesinde, gerçek tarihî rolü de tam bir objektiflikle değerlendirilmiş değildir.

²⁹ İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2008, s.212.

"İstanbul'u anladığımız gibi anlamakta haklısınız. Bu şehrin medenî insana bahşedeceği hiç bir suhulet yoktur. Sizden bu şehri sevmiş olanların hiç biri medenî değildi. Medenî, biz, ruhu olmayanlara veya onu çıkartmış olanlara deriz. Gerard de Nerval, Chateaubriand, Gautier, Loti, Farrere, Regnier ve diğerleri, bunlar bizim nîm meczub dervişlerimize benzer adamlardı ki, arzın gurbet yollarında dolaşa dolaşa, bir akşam, manzaralarına, selvilerin pür-şaa altın ufuklar gibi saplandığı bu azîm kubbeler şehrine vâsıl oldular ve aradıkları vatanı nihayet bulmuş oldular. Pekin'i, Tokyo'yu, Benares ve Semerkand'ı da gören bu adamlar, oralardan ayrıldıktan sonra mabetleri, kuleleri, Asyaî itirleri, incileri ve ilâhî raksları unuttular, fakat hayatlarının sonuna kadar daüssilasını çektikleri yegâne memleket, bu minare ve gurup memleketi olmuştur. Onun için biz onları bizlerden biliriz."³⁰

Sonuç

F.R. de Chateaubriand'ın *Paris-Kudüs Yolculuğu* adlı bu eseri, özetle, 19. yüzyıl Avrupa'sında gittikçe siyasileşen oryantalist bakışın bir ürünüdür. "Öteki" diye dışlanan Doğu üstünden bir tür Neo-Helenizm kaynaklı bir görüşle, Avrupa'nın kendini tanımlama çabasıdır. Kuşkusuz Osmanlı-Türk'ü de bu Doğu imgesi içinde en büyük payı alan kesimdir. Çünkü Osmanlı Devleti, o yılların coğrafik ve siyasî güç olarak hâkim devletlerinden birisidir. İstanbul'u da içine alan bu hâkimiyet, Batı dünyasının yayılma politikasına ters düşmektedir. Bu da, Chateaubriand gibi bazı seyahatlerde coğrafya kıskançlığına yol açmaktadır. Chateaubriand, bu eserinde Osmanlı-Türk ve Müslüman imgelerinden son derece rahatsızdır. Osmanlı Türk'üne (Müslüman) tam bir Ortaçağ Katolikliği ve şovenizmiyle yaklaşır. Hacı olmak üzere gittiği Ortadoğu'ya yaklaşımı da yine şovenistçedir. Arapları, çölde bir medeniyet kuran bir toplum olarak görse de, bu medeniyeti sürdürememiş bir toplum diye niteler. Türklerle Arapları kıyasladığı durumlarda ise, sözde tavrını Araplardan yana koyar. Fakat yeri geldikçe Endülüs Arapları'yla tarihî ve dinî sorunları olduğunu hissettirir. Endülüs Araplarına karşı ilk halifeler dönemini yeğ tutar. Kudüs'ü bütün dinler için Kutsal bir mekân olarak değil de Hıristiyan âleminin vazgeçilmezi olarak sunar. Ona göre Kudüs, Hıristiyanlıkla Müslümanlığın yeryüzüne medeniyet getirmek adına savaştığı kutsal topraktır. Bu nedenle yazar, İtalyan şair Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* adlı eseriyle bu topraklarda dökülen Müslüman-Arap kanının kızılığını yeniden hayal etmek ister. Helenistik Roma kültürü (Lâtin Kültürü) arayışında olan Chateaubriand, Türkleri bu kültürü yok edenler diye kabul eder ve İstanbul'u Türklere lâyük görmez. Bu nedenle de eserinde İstanbul'a çok az değinir. Chateaubriand'ın bu Yolculuk'unu, din adamı olmak istemiş fakat olamamış, gittiği her yerde Hz. İsa'yı gördüğünü söyleyen ve insanlığın ancak Hıristiyanlıkla kurtulacağına inanan koyu Katolik bir yazarın oryantalist bir ürünü diye değerlendirmek gerekir.

³⁰ İnci Enginün, *age*, s.404.

KAYNAKÇA

- BİRSEL, Salah, (2001), *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- CENGİZ, Recep, (2001), *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Anıtkabir Derneği Yay., Ankara.
- ENGİNÜN, İnci, (200), "Loti'nin Türklere Bakışı ve Edebiyatçılarımızın Yorumu", *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- HALİL, Şevki Ebu, *İslâm ve Dünya Medeniyetleri Tarihi*, Bilge Adam Yay., İstanbul 2005.
- İLDEM, Arzu Etensel, (2007), "Bir Yazın Türü Olarak Doğu Seyahatnameleri", *Littera*, 21.Cilt, Aralık, Ankara.
- İSLÂM Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C:29, Ankara 2004.
- KARA, Seyfullah, (2009), "Hz. Peygamber'in Temelini Attığı Medeniyet: Rahmet Medeniyeti", *Nebevî Mesajın Evrenselliği-Sîret Sempozyumu Bildirileri*, 09-10 Mayıs, İlahiyat Derneği Yay., Konya.
- KARAL, Enver Ziya, (1999), *Osmanlı Tarihi*, V.Cilt, *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- KOMNENA, Anna, (1996), *Alexiad*, Çev: Bilge Umar, İstanbul.
- MAALOUF, Amin, (1998), *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber, (2008), *Avrupa ve Biz*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- OSTROGORSKY, Georg, (2006), *Bizans Devleti Tarihi*, Çev: Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Levent, (2009), "Müzakere", *Nebevî Mesajın Evrenselliği-Sîret Sempozyumu Bildirileri*, 09-10 Mayıs, İlahiyat Derneği Yay., Konya.
- PARDEO, Julia, (1997), *18.Yüzyılda İstanbul*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail, (1995), *Recaizade Mahmut Ekrem, Hayatı-Eserleri, Sanatı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara.
- POUQUEVILLE, Tripotsa, (1805), *Mora Yarınması ve İstanbul'a Yolculuk (Voyage en Morée et à Constantinople)*, Gabon et cie, C:ilt 1, Paris.
- RUNCİMAN, Steven, (1998), *Haçlı Seferleri Tarihi 1*, Çev: Fikret Işıltan, Ankara.
- SARRE, Friedrich, (1998), *Küçük Asya Seyahati 1895 Yazı (Selçuklu Sanatı ve Ülkenin Coğrafyası Üzerine Araştırmalar)*, Çev: Dara Çolakoğlu, Pera Yayıncılık, İstanbul.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, (1988), *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Basımevi, İstanbul.

TÜRK ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, İstanbul.

YAZI KURULU, "Türkoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış ve Ödevlerimiz", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, Belleten 1960'dan Ayrı Basım, TTK Basımevi, Ankara.

YILDIZ, Hakkı Dursun ve Diğerleri, (1989), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, C:II, Çağ Yayınları, İstanbul.